

ТМ	Г. XXXI	Бр. 4	Стр. 671 - 685	Ниш	октобар - децембар	2007.
----	---------	-------	----------------	-----	--------------------	-------

UDK 316.334.55/.56]:314.7(497.113)

Оригинални научни рад
Примљено: 25.01.2007.

Љубинко Пушић
Филозофски факултет
Нови Сад

НЕКИ АСПЕКТИ ПРОСТОРНЕ ПОКРЕТЉИВОСТИ СТАНОВНИШТВА ВОЈВОДИНЕ

Резиме

У раду се, на основу спроведеног емпиријског истраживања, разматра група питања која могу да одговоре о значају, врстама и генерално о могућностима просторног покретања становништва у Војводини. Чињеница је да просторна померања становништва представљају релевантан показатељ о околностима у којима се развија одређено друштво. Генерална је претпоставка да добровољна просторна покретљивост становништва може да буде показатељ о степену развијености одређеног друштва. По многим историјским и савременим показатељима Војводина спада у најразвијенији део Србије. Па и поред тога, просторна покретљивост унутар њене територије, као и унутар насеља, мала је. Са друге стране, јасно су исказане аспирације да се промени место боравка али су оне у судару са реалним немогућностима да се потражи нова, претпоставља се боља средина за живот. Све то, између осталог, говори о неким другим, битним друштвеним поремећајима који условљавају просторну статичност становништва. Ова питања у нашој социологији, као ни у другим просторно оријентисаним друштвеним наукама, нису довољно истражена.

Кључне речи: Војводина, просторна покретљивост, насеља, градови, развој

Познато је да је један важан показатеља развијености средине просторна покретљивост становништва. Како ова врста покретљивости никада није једнодимензионална, то се разликују она просторна покретања становништва која су показатељи напредовања одређене средине, као и она која показују неку врсту друштвених поремећаја. Ове врсте разматрања углавном су познате у просторно оријен-

тисаној географији и економији и одатле су нашала свој пут ка контактним и комплементарним научним дисциплинама и осталим интересовањима. Наравно, разликују се она просторна покретања становништва која су миграцијског карактера (емиграције и имиграције), различитих етиологија али која овом приликом нису предмет нашег интересовања. Пажњу обраћамо на она просторна покретања становништва која су резултат добровољних одлука и различитих, углавном рационалних мотива и која представљају индикаторе благостања одређене средине. На тај начин у стању смо да боље разумемо стварност али и развојне потенцијале конкретног друштва.¹ Овде се полази од две претпоставке. Прва је да само средине где су људи у могућности да без било које врсте притисака доносе одлуке о месту свог бивствовања представљају оквире за модерна друштва. Друга је да се само у оним срединама у којима се стварају интерни услови за задржавање становништва или за њихово просторно преусмеравање на контролисаном простору (држава, на пример) могу сматрати просперитетним друштвима. Када се унутар територије одређене државе становништво помера из једног социјалноеколошког типа насеља у други, тада се уобичајено коментарише како је реч о миграцијском правцу неразвијени–развијени. Превалентност оваквог типа унутарграничног померања становништва такође уобичајено назива се унутрашњим миграцијама и оне су најочљивије у оним срединама у којима постоји велики несклад између развијености појединих делова. По правилу то су просторна померања становништва у правцу село–град. Отуд познајемо различите моделе процеса хиперурбанизованости и неконтролисани раст појединих, углавном централних градова у слабије развијеним деловима света. Постоје, међутим, и оне средине, попут наше, где просторно померање унутар граница државе није знатно и поред тога што постоји неколико великих и релативно развијених градских центара. Чини се да су унутармиграциски процеси код нас (уколико се овом приликом изузму миграције у периоду од деведесетих година прошлог века које су настале због ратова на просторима бивше Југославије) углавном "замрзнути" са почетком транзиције, али су окамењени знатно раније, у околностима индустријализације и урбанизације социјалистичког типа. Како ово није специфична појава за све земље у транзицији у оквиру дојучерашњег политичког истока Европе, то говори да је неопходно јасно

---

¹ Рад представља истраживање само једног малог сегмента проблема који су везани за развојне потенцијале Војводине и урађен је као део Истраживачког пројекта Министарства за науку и технологију републике Србије бр. 1815 "Социолошки аспекти мултикултуралности и регионализације и њихов утицај на развој АП Војводине и Републике Србије", Одсека за социологију Филозофског факултета Универзитета у Новом Саду.

распознавање локалних услова и ширег регионалног контекста у коме се одређене појаве испољавају. На жалост, просторно оријентисана истраживања која би помогла да се овакве појаве ближе објасне, код нас готово да и не постоје.

Друга друштвено-просторна равна која говори о степену развијености одређене средине и која говори о њеним потенцијалима, јесте унутарнасељска покретљивост, о чему говоримо на другим местима. Овом приликом наша пажња је окренута првом случају и то у односу на простор Војводине. У намери да уочимо специфичности унутарграничних и унутарнасељских (првенствено унутарградских) померања становништва, суочавамо се са проблемима управно-административне и, последично, статистичке природе. Наиме, промене дефиниција карактера насеља које су се дешавале у протеклом периоду донекле онемогућавају праћење података унутар градских односно сеоских насеља. У зависности од краткорочних политичких потреба мењао се и карактер појединих насеља: једна те иста насеља у једном периоду су била градови, затим градске заједнице општина, општински центри, да би на крају једноставно била само насеља.² У вечитом ишчекивању сопственог статуса за које је била заинтересована дневна политика, наша насеља проживљавала су још један вид политичке и управно-административне тортуре каква није забележен у модерној Европи.³ Непрекидно мењање статуса појединих насеља није могло да значи ништа више до њиховог лаганог понижања у неизвесну сутрашњицу. Овом приликом користимо податке последњег пописа насеља и становништва Републике Србије о укупно 467 насеља у Војводини, од чега су 52 градска насеља која су као таква, истовремено, представљала и општинске центре. У централној Србији постоји 169 градских насеља. Уврежено је мишљење да је Војводина, генерално посматрано, најурбанизованије подручје унутар државе. (То је важило и у претходним државним заједницама, при чему су Словенија и Војводина по многим статистичким подацима о развијености, предњачиле.) Уколико погледамо најновије податке, тада чак 112 градских насеља у централној Србији или 66,2% бележи константан пораст броја становника, док у Војводини расте 31 градско насеље, односно 59,6%. Овај податак ипак треба примити са резервом с обзиром да је он првенствено статистичке

² Познато је да постоје многобројне типологије и класификације насеља. Већина од њих је арбитарна јер узима у обзир ограничен број променљивих. У том смислу и класификацију из које произилазе данашњи статуси градских насеља у Србији и Војводини можемо сматрати условном.

³ Питање је шта би данас било од многих историјских градова у Европи да су се њихове националне, регионалне и локалне политике понашале по принципима дневнополитичких интереса. Ту историјску лекцију код нас није имао ко да научи.

природе. Ми још увек не знамо какве су структурне карактеристике затеченог, односно новопридошлог становништва. Друга група макро квантитативних података нешто ближе говори о просторном премештању становништва. У оквирима централне Србије становништво које не одлази ван територије општине али се премешта у градска насеља чини 20,7%, док је у Војводини тај удео мањи и износи 18,7%. Када се пак становништво пресељава у другу општину у оквиру Републике, чак 44,7% њих преферира градску средину, док је код становника Војводине тај удео мањи и износи 31,9%. Премда је реч о веома великим групама, генерално би се могло закључити да мишљење о већој просторној покретљивости становника Војводине и њиховим урбаним преференцијама мора да буде кориговано. Истина, градска подручја у Војводини била су знатно атрактивнија за становништво које је досељено из бивших република СФР Југославије почетком деведесетих година прошлог века (34,3%), док се у градове у централној Србији населило свега 19,5% новопридошлог становништва. Разлоге за овакву просторну дистрибуцију становништва у специфичним условима потребно је истражити у оквиру неких других, такође просторно оријентисаних друштвених истраживања.

***

Живот људи баш на одређеним местима најчешће није ствар слободног избора већ је по среди читав сплет околности које готово да није могуће а вероватно ни потребно аналитички осветљавати.⁴ Нас је овом приликом интересовало да разумемо до које мере становници Војводине прихватају живот у насељима у којима јесу, те да на тај начин, макар делимично, разумемо које би биле њихове преференције. Уз нека друга сазнања ово би могло да буде од користи за доношење различитих стратешких претпоставки за развој једног друштва. Нико ко има могућности да управља полугама развоја једне територије не може бити неосетљив на чињеницу да људи очекују такав друштвени амбијент у коме ћи бити изгледно да се задовоље неке њихове преференције за бољим животом. Макар то био избор места у коме ће да покушају да траже своје парче бољег живота.

Податак у светлу ког се посматра задовољство животом у месту садашњег боравка становништва је да је највећи број њих ипак за-

⁴ Претпоставка је да не би био мали број оних који би, када би то било могуће, радо променили место свог досадашњег боравка. Међутим, кад би то било могуће, свет не би био ни налик на овај сред којег смо. Бескрајне могућности избора створиле би сваковрсни хаос. Али, исто тако, рећи да је човеково место живљења датост са којом се увек мора рачунати, не би истрпело проверу у реалном животу.

довољан ситуацијом таквом каква јесте.⁵ Несумњив потврдан одговор дало је 29,7% испитаника а чак 47,8% је изјавило да је делимично задовољно. Генерелно, то би могло да значи да основни разлози за њихово покретање ван садашње животне средине немају снажне унутрашње мотиве. Нас, међутим, занима детаљнија структура њихових опредељења за останак или пак одлазак, односно предуслова за просторну покретљивост.

Верујемо да за многе испитанике, и поред понуђених варијанти за опредељивање, само питање "Да ли сте задовољни животом у месту вашег садашњег боравка?" представља врло сложену једначину на коју није ни мало једноставно одговорити. У многим проблемима за које је заинтересована социологија старост испитаника представља важно полазиште. Међутим, како је познато да нису сви одговори на питања о друштвеној стварности једнако зависни од старости становника, за нас је битно да уочимо оне околности у којима смо, у оквирима питања која омогућава истраживање, у стању да преко дређених старосних категорија пратимо квалитет живота становника. Када је реч о вези задовољства животом у месту сопственог боравка и старости становника, тада су могуће барем три претпоставке. Прва, да је у значајном делу задовољство утврђено искуствено, што би упућивало на релевантност старијих група становника. Друга, да је за утврђивање задовољства од велике важности тренутак у коме се исказује мишљење. Треће, да је задовољство које исказује млађе, радно способно становништво "најтеже" у смислу вредновања друштвене ситуације с обзиром да се кроз те старосне групе у доброј мери огледа перспективност одређене средине. Дистрибуција становништва по старосним групама у узорку одговара реалној расподели, при чему је највећа заступљеност испитаника у старосној групи 18-25 година. И поред велике расутости података, може се утврдити да млади, ипак, у свом садашњем пребивалишту виде одређене предности. И када је реч о школској спреми испитаника могло би се закључити да је међу иначе најбројнијом групом оних који су завршили средњу школу, најчешће заступљено мишљење да је живот у садашњем месту боравка добар или бар прихватљив. Да ли се критички однос ка сопственој средини повећава са сазнањима о њој, искуству о другачијем и личним образовањем, овом приликом није могуће сазнати. Оно што се из добијених података ипак може закључити и што је неки начин очекивано је да су статус запосленог лица и добро мишљење о квалитету живота у садашњем пребивалишту управно пропорционални. Могло би да зачуди да они који су незапос-

---

⁵ У оквиру напоменутог истраживања, на вишеструко стратификованом узорку анализирани су одговори 1252 испитаника из различитих социоеколошких типова насеља.

лени или који су издржавана лица немају разлога да верују како је негде другде боље. Да ли је реч о искуству односно рационалном ставу или можда о апатији, нисмо успели овом приликом да сазнамо.

Нема сумње да живот у граду има многе предности. Са друге стране, чак и кад квалитет градског живота не испуњава очекивања грађана, њихово мигрирање у правцу села готово да се никада не дешава. Уобичајена кретања у правцу село-град одувек су представљала трагање за бољим животом. Како је и природно, он се није увек у граду налазио. Међутим, и тада, када се аспирације не задовољавају, прилагођавање а не бег из града постаје облик урбанизма као начина живота. Подаци из пописа становништва 2002. године говоре да наши градови нуде све мање посла, односно да таласи дневних миграција у правцу село-град припадају прошлим временима.

Табела: Број дневних миграната који раде ван места становања (према резултатима пописа становништва 2002. године)

	1981.	1991.	2002.
Централна Србија	370.105	476.525	405.192
Из градских насеља	57.498	98.173	93.990
Из осталих насеља	312.607	378.352	311.202
Војводина	139.739	178.160	159.862
Из градских насеља	56.478	49.848	47.939
Из осталих насеља	83.261	128.262	14.293

Напомена: У попису 1981. године пописани су мигранти у радном односу, а 1991. и 2002. године они који "обављају одређено занимање".

Да су се, на неки начин, аспирације за бегом из свакодневице "стабилизовале" у свим типовима насеља, говоре и наши подаци. Готово је изједначено учешће оних који би, уколико им се укаже прилика, напустили место садашњег боравка – из сеоских, приградских и градских насеља – око 36%. Такође је приближно учеће оних који ту прилику не би желели да искористе (41,6-45%).

Познато је да пописни подаци и резултати емпиријских истраживања понекад могу да прикажу инкомпатибилне резултате у истим или сличним групама података. Другим речима, пописни резултати представљају замрзнуту слику стања у једном времену, док истраживања често показују колико су динамични поједини процеси у друштву. Тако и испитаници у Војводини, суочени са могућношћу да промене тренутну животну средину за неку другу, шансе виде негде другде. У свим групама које означавају статус испитаника (изузимајући пензионере) исказује се високо учешће оних који би шансу потражили у иностранству: запослени (44,4%), незапослени (40,3%) и издржавана лица (53,5%). Следећа могућност по учеста-

лости одговора је шанса звана Нови Сад. У овом граду би свој живот радо наставила преко четвртина испитаника (у свакој групи испитаника), посматрано по статусу запослености. Не би се могло тврдити да у оваквим ставовима има битне разлике између становника градских, приградских или сеоских насеља. Ипак, уочава се да већи број становника села него становници осталих градова у Војводини преферира живот у Новом Саду. У једном другом истраживању утврдили смо какав је однос грађана Војводине према могућностима да свој живот наставе у иностранству.⁶ Овом приликом само назначавам да се за овакву варијанту опредељује нешто већи број становника градова (44,4%) од сеоског становништва (37,7%). Из ових података могло би се закључити да је релативно слаба просторна покретљивост становника Војводине одраз реалних немогућности да се промени средина а не израз недостатка аспирација. Везаност људи за одређен простор, а која је резултат недостатка могућности да буде другачије, добар је увод у стања друштвене аномије и појачавање осећања незадовољства постојећим стањем.

Следећа ствар која нас занима је на који начин уређеност неких односа у друштву може да утиче на просторну покретљивост становништва. Полазимо од тога да задовољство или незадовољство животом у одређеној средини може да буде "произведено" и околностима правно-политичке (не)уређености друштвених односа. Средина у којој појединац нема осећање спутаности и у којој има прилике да афирмише своје вредности, може да буде подстицај за просторну покретљивост управо оних који живе у неком другачијем, мање подстицајном окружењу. Следеће уврежено (лаичко) мишљење је да Војводина представља подручје које је подстицајно за живот и рад свог становништва, више него што су то други региони у Србији. То делом произилази из њене традиционално веће развијености у односу на припадајуће окружење, што је подржано већим степеном урбанизације, већом економском дисциплином становништва, материјалном изграђеношћу и изграђеношћу социјалне супраструктуре. Додатно, ово подручје се често посматра и процењује у светлу свог традиционалног, препознатљивог и опстојавајућег грађанског начина живота. Другим речима, сматра се да насеља у Војводини, посебно градови, поседују низ предности у односу на остале градове у Србији. Овакво "виђење споља" не подудара се обавезно са мишљењима оних који у тој средини живе.⁷ У околностима дуготрајне регресије

⁶ Pušić, Lj., "Jedna dilema stanovnika Vojvodine: ostati ili otići", *Sociologija*, Vol. XLV, No. 2, Beograd, 2003, 141-154.

⁷ Мада пре спада у урбану антропологију, познато је да становници градова у Војводини, поготово они који имају породично дубоко укоренено урбано искуство, често имају веома високо мишљење о вредностима свог градоживљења.

друштва није необично да грађани "кривца" за нарушен квалитет живота који проживљавају виде у друштвеним односима владајуће политичко-правне поделе територије Србије.

Познато је да у протекле две деценије у Војводини јачају идеје о потреби њене нужно веће самосталности унутар Србије. Таква идеја има првенствено политички карактер али посредним каналима утиче на многа друга опредељења грађана, па и на она за која би се могло сматрати да се налазе изван природе хомо-политикуса наших грађана. Многи у недовољном степену самосталности који им се свакодневно пласира из политичке сфере, проналазе алиби за веома различита сопствена незадовољства и виде то као "објективну" опструкцију за лични просперитет.⁸ Премда велика већина испитаника (81,5%) сматра да је неком облику (само)управе у Војводини потребно дати већу значај (општинама, областима и/или градовима), нисмо сигурни да просечан испитаник извесно зна шта представљају поједине просторне и управно-административне јединице. То потврђује и приближна зступљеност истог типа одговора у свим врстама насеља: градским, приградским и сеоским.

Ако већ становништво верује да је већи степен аутономије предуслов за напредак сопствене средине, то би могло/требало да претпоставља и идеју о садржајима који су приоритетни за развој те исте средине. Јер, већа самосталност не значи ништа уколико не постоје претпоставке о томе да она може да се потврди кроз реалне програме развоја, односно саме реализације. Као много пута до сада и овом приликом се потврдио стереотип о Војводини као пољопривредном региону.⁹ Међутим, није довољно јасно који облици друштвеног и просторног развоја би били реални и релевантни за напредовање региона као доминантно пољопривредног у околностима све веће урбанизације са једне и деаграризације, са друге стране. Разрешење овако контроверзних праваца развоја могуће је само у веома развијеним срединама, попут Холандије или неких делова Немачке и Данске, на пример, али које се на много начина разликују од Војводине. С обзиром да немамо детаљнијих показатеља о убеђености

Док се са једне стране то може разумети као потреба за аутентичношћу, неки други то виде и као израз малограђанске средине.

⁸ У спроведеној анкети питање је било формулисано на следећи начин: "Да ли је, по вашем мишљењу, у Војводини потребно дати већу самосталност: (1) општинама, (2) градовима (3) областима (Бачкој, Банату и Срему), (4) општинама, градовима и областима, (5) није потребно дати већу самосталност општинама, градовим и областима и (6) не знам".

⁹ У спроведеној анкети питање је било формулисано на следећи начин: "У чему, пре свега, видите економску будућност Војводине? (1) у развоју пољопривреде, (2) у развоју индустрије, (3) у развијању и ширењу услужних делатности, (4) у развоју туризма и (5) у нечем другом, чему?"

Војвођана да је баш пољопривреда окосница њене економске будућности, овакве ставове примамо са резервом. Следећа визија о економској будућности Војводине везује се за развој индустрије. Чињеница је да су високоразвијене средине превазишле овај степен развоја али када наши људи мисле да је то развојна шанса Војводине, тада се питамо да ли они имају довољно сазнања о томе како се гради (пост)модерно друштво, односно који су то просперитетни економско-производни токови у развијеном свету. Након слома система заснованог, између осталог, на државно-планској економији, код нас је већ са првим транзиционим таласима почетком деведесетих година прошлог века било јасно да се међу првим "симболима социјализма" урушила управо индустрија. Тешко је поверовати да се у овом и изгледним временима транзиције може очекивати опоравак или радикално осавремењавање индустрије код нас. Истина, када би тако нешто и било могуће, просторна покретљивост у великој мери поново би била усмерена ка градским насељима. За сада не постоје назнаке да је у Војводини, а вероватно ни у Србији у целини, тако нешто могуће.

Праћење повезаности прекомпозиције индустријског друштва и просторне прекомпозиције становништва налази се у фокусу урбане социологије и урбане географије готово пола века. Већ шездесетих година прошлог века постало је очевидно да индустрија онаква каква је започела своје освајање цивилизације, неће још дуго бити могућа. Аналитичари друштвене збиље као да су били збуњени сударом технолошког унапређивања индустријске производње, са једне стране, и брзорастуће масовности конзументичке цивилизације, са друге стране. Није случајно што се по ко зна који пут и овом приликом град испоставио као огледало цивилизацијских промена. Коначно, урбанизација и цивилизација довољно дуго заједно путују кроз стварност. Да би могле систематски да се прате појаве раздвајања ова два процеса биле су неопходне нове класификације унутар урбано-економске парадигме цивилизације. Сама идеја о постмодерном друштву била је (и остала) слабашна да би се објаснила сва количина системских поремећаја који настају на таласима индустријализације и урбанизације. Тако, на пример, Севиц и Ворд предлажу да се целокупна друштвена аналитика усмери на ново посматрање региона као носилаца развоја али уз непрекидну везу са урбаним центрима. Тих пет нових "функционишућих и емпиријских класа налазе се у градовима трећег света, градовима у социјалистичким земљама, глобалним (светским) градовима, старијим (ранијим) индустријским градовима и новим индустријским областима."¹⁰ Процес деиндустријали-

¹⁰ Savage, M. and Warde, A., *Urban Sociology, Capitalism and Modernity*, Macmillan/British Sociological Association, London, 1993, 39-40.

зације, који је био све снажнији што се 20. век приближавао својој завршници, на неки начин било је лакше пратити него што је то било у случају индустријализације; првенствено стога што су се дугостваране просторне и друштвене структуре декомпоновале на прилично јасан начин – индустрија је почела да се "сели" из својих дотадашњих локација у језгрима или близини (великих) градских центара. Један снажан талас тих дислокација индустрије усмерен је у слабо развјена подручја, док је у високоразвијеним срединама индустрија почела да се дислоцира из градова и проналази своје ново место на слободним ванградским просторима (такозвани индустријски паркови) али уз сасвим нове технолошке услове који су подразумевали већи степен квалификованости радне снаге и истовремено смањене потребе за укупном радном снагом. Другим речима, деиндустријализација је "произвела" нову економску географију са следећим главним карактеристикама: затварање постојећих фабрика, дуготрајна незапосленост, миграције послова ка субурбаним и руралним локацијама и међународну миграцију послова.¹¹ Главно обележје нове (градске) економије сада, на глобалном нивоу, постаје корпоративно управљање а на локалном нивоу пораст веома малих фирми променљиве структуре послова (у зависности од потражње одређених роба и услуга) и пораст сервисно-услужних делатности.

Наш друштвени амбијент још увек није подстицајан за знатнија међународна улагања (глобални ниво), док се на локалном нивоу тек профилишу захтеви тржишта за разним врстама сервиса и услуга. Претпоставка је да наши испитаници немају довољно јасан преглед "светских трендова", те да је њихово изузетно мало исказано интересовање за развој и ширење услужних делатности (свега 4,2% испитаника) резултат увреженог веровања да је будућност у индустријској производњи. Пут доласка до постиндустријског друштвеног "статуса" почеће да се назире након што транзициони токови постану јасно профилисани. Па и тада, није извесно да ће сви токови имати развојне путање које су обележиле раније развијена подручја у свету. Познато је да "развојна мимикрија" често не даје слику оригиналних развојних карактеристика већ је обележена низом локалних друштвених, првенствено културно-генетичких особености. Управо градови у својој материјалности, као и у оном што се у социологији уобичајено разумева кроз "урбанизам као начин живота", најбоље су огледало те друштвене мимикрије и покушаја да се личи на развијене средине.

Очекивања највећег броја наших испитаника (77,7%) да је економска будућност Војводине у развоју пољопривреде, извесно је ре-

---

¹¹ Hall, T., *Urban Geography*, Routledge, London, 1998, 30-40.

зултат и традиционалне слике о овом региону као превасходно руралном. Представа о таквим развојним предностима Војводине највећим делом је системски грађена у време комунистичко/социјалистичко/самоуправне државе. Пароле попут оне да је Војводина "житница која може да храни пола Европе" припадају веровању у могућности да се квалитет природних услова стави испред услова које људи треба да постигну својим радом, уз добру организацију и уз помоћ технике и технологије. Када се код нас показало да таква претпоставка није реална, други пољопривредни региони у Европи већ су били важни развојни чиниоци у паневропским компетитивним стратегијама. Представа да је војвођанско село у највећем броју случајева остало напуштено и запуштено, може се доказати низом чињеница: од начина, облика и врсте пољопривредне производње, величине и структуре земљишног поседа па до демографске слике о селу које се популационо све брже гаси. У таквом друштвеном амбијенту и просторна покретљивост остаје једносмерна, у правцу село-град. То свакако собом носи низ поремећаја у просторној (и пре ње социјалној) организацији друштва. Притисак на градска насеља, неодговарајућа структура постојеће радне снаге (односно понуда послова у градовима), немогућности решења проблема становања у градовима, недовољни капацитети објеката и неравномерна дистрибуција садржаја социјалне супраструктуре, само су неки акценти системских поремећаја у друштву. Претпоставке да нешто друго, попут туризма, на пример, може бити промотер економског развоја Војводине, спадају у сферу наивних жеља пре него што се могу узети у озбиљно разматрање, премда 1,9% испитаника у то верује.

Исказани ставови о економској будућности Војводине и фаворизовање пољопривреде као развојног замајца подједнако су заступљени у сеоским, приградским и градским насељима и износе их 77,6-84,8% испитаника.

Једна од "стандардних" истраживачких претпоставки је да постоје групе питања/одговора у којима се разликују начини размишљања становника у односу на социјално-еколошки тип насеља. Другим речима, да становници града другачије мисле и верују од становника села. Надаље, тачно је да постоје и оне групе питања/одговора где је од значаја школска спрема, примарно резиденцијално искуство, информисаност и социјални положај испитаника у сеоским и градским срединама. Врло сложен систем вредности учествује у грађењу ставова људи у појединим типовима насеља, чак и у развијеним срединама у којима би се, на први поглед, чинило да су разлике у квалитету живота мање изражене. Када је о Војводини реч, евидентно је да између квалитета живота на селу и граду понекад постоје веома чврсте демаркационе линије. То са једне стране говори о културно-генетичким облицима друштва, док је са друге стране то

показатељ о степену развијености друштва. Исто тако, распрострањено је мишљење да је квалитет живота у насељима у Војводини, посебно у градовима, знатно изнад оног који, не рачунајући Београд, нуде остали градови у Србији.¹² За нас би ово могла да буде само скица могућности за увид у просторна померања становништва. Међутим, средине са великим просечним зарадама попут Вршца или Апатина, на пример, не представљају обавезно и интересантне миграцијске циљеве јер укупна урбана атмосфера и општи градски услови не говоре у прилог њихове привлачности. Напротив, број становника у тим градовима константно опада. Њихов "квалитет живота" садржан је у чињеници о тренутној висини просечних зарада, што је у транзицијском вртлогу тек један показатељ кратког трајања.

Познато је да је утицај средине, односно друштвене околности у којима се обављају емпиријска истраживања, од великог значаја за испитанике и самим тим за социолошку анализу. Снажни транзицијски процеси у нашем случају посебним друштвеним колоритом обележавају готово свако питање/одговор. Чињеница је да су људи све више свесни међудејства два снажна процеса: глобализације и локализације. Први процес они обично разумевају као наметнут или као неминовност а други као могућност или нужност да се супротставе првом. Као што је природна потреба човека да потражи физички заклон од сила којима не може да се супротстави, тако је разумљива и његова потреба да пронађе својеврсни духовни заклон. Он се најчешће проналази у вредностима и особинама локалног, ма како локално широко или пак сведено дефинисали. Због чега нам је у овом тренутку важно да то истакнемо? Првенствено због тога да видимо да ли постоји могућност да се у оквирима локалне заједнице пронађе тачка ослонаца за квалитетан останак на том простору/месту/друштву.

Премда је однос глобално-локално постао опште место у напорима многих научних дисциплина да се објасни сложеност света коме припадамо, још увек се оба процеса испуњавају оним садржајима које може да савлада само партикуларно научно интересовање. Прилично тешко би се установио консензус између сацаја глобалног и локалног у медицини и педагогији, на пример. Сва интересовања имају, међутим, најмањи заједнички именилац који је садржан у категорији простора. Могло би се рећи да је простор тај који помаже

¹² Према једном новинарском истраживању ("Политика", 29. децембар 2006. године) најбољи градови за живот у Србији су Београд, Вршац, Нови Сад, Апатин и Ниш а на листи најгорих нема ниједног војвођанског града. С обзиром на примењену методологију ово се не може сматрати релевантним социолошким истраживањем али се ипак виде различитости у квалитету живота у појединим регионима. Оваква слика свакако не нуди илузију о такозваном равномерном регионалном развоју, како се често у свакодневном политичком говору то истиче.

да се разумеју границе између општег и посебног, свеједно о каквој природи наука да је реч. Истовремено, уз помоћ простора одређује се основна контекстуална раван и разумевање проблема бива могуће. Јер, како би то рекао А. Лефевр, простор је постојао и пре него што је научно описан. Нас у овом тренутку више занима простор у светлу две чињенице: (а) да је увек, у сваком времену и при различитим околностима – друштвено произведен и (б) да је одређен социјално-еколошким типом заједнице.

У лаичком свету се разлика између сеоског и градског најчешће успоставља на сасвим једноставан начин: популационом величином, при чему је стандард (погрешан, дакако) да је село увек мање од града. Следећи стандардни приступ је да се село одређује помоћу града. Више није реч о дихотомијама а још мање о апологијама, већ пре свега о чињеници да град сваковрсно доминира над селом. Оно што остаје апсолутно сеоско, свеједно о каквом културном профилу друштва да је реч, јесу особености локалног: начини организације и функционисања заједнице и системи вредности који том локалном дају оригиналност. Сви покушаји да се у граду пронађу или изграде вредности које би биле коресподентне са сеоским, представљају својеврсну друштвену алхемију. Ти покушаји никако нису чедо времена које је својим индустријским обличјем почело да преображава друштво, нити су пак идеје које представљају одговор на савремену кризу градских друштава. Они су стари колико и људско сазнање о томе да постоје само два модалитета човекових социјално-еколошких прибежишта. Њихово порекло је у незадовољству постојећим (градским) облицима живљења а уточиште им је у утопијама. Највећи број идеја које су покушавале да помире несклад између величине заједнице, простора који она заузима и њене друштвене организације, од Аристотела до данашњих дана, остале су нацрти за један хипотетички бољи свет. Оно што им је заједничко јесте покушај да се друштво "спасе" организујући се у локалне заједнице. Реални живот, међутим, функционише другачије. Када би локалне организације попут оних какве постоје у селу биле могуће у граду, тада то више не би било град. Или, како би то рекла Џ. Џекобс, у граду није могућ идиотизам сеоских заједница. То ипак не значи како у граду није могуће организовање таквих локалних заједница у којима људи препознају своје свакодневне интересе и интересовања, у коју су спремни да уложе део своје енергије и у којој се коначно ствара онај део социјалног капитала који је важан за функционисање појединца, друштвених група и система локалних заједница на већем, вероватно и градском простору. Не треба сметнути с ума да ни у просторном а свакако не у друштвеном погледу "град као целина" не постоји. Његова целина је виртуелна и не досеже даље од урбанистичког идеограма. Чак је и градска политика, која би требало да буде заинтересована за целину

града, сегментирана и окренута његовим функционалним, организационим и популационим (етничким, на пример) подцелинама.

Дакле, у оној мери у којој је појединац у могућности да препозна свој интерес за локалну заједницу, у тој мери постоји и његова претпостављена слобода да у заједници партиципира, користи њене ресурсе или пак да оде негде другде. Ово последње, међутим, никако није једноставно. Да би "прорадила" човекова мотивација за промену простора свог тренутног бивствовања, потребан је читав низ услова, најпре оних економске природе. Одлука о томе отићи ли остати на месту где се човек задесио, никад није била једноставна али је увек, сем у посебним условима које доносе ратови или природне катастрофе, снажно економски подупрта. Отуд се често може чути да се каже "отишао-ла бих само када бих могао-ла". Стављањем нагласка на економску страну ствари никако не желимо да искључимо друге чиниоце: значај породице, фамилије, традиције, страхове од новог и другачијег, процену сопствених (не)могућности и слично.

У светлу свега реченог видимо и генерално опредељење грађана Војводине у односу на проналажење модалитета који највише одговара привредном и укупном ангажовању у српском друштву. Мишљење да "локална средина треба сама да одлучује о питањима развоја" дели чак 44,1% испитаника. На другом месту по учесталости је мишљење да "Србију треба јединствено чвршће организовати" (24,4%), док мишљење да "посебно треба развијати Војводину" и остали модалитети у којима се препознаје Војводина као посебан развојни или територијално-политичко-привредни део у оквирима Србије, дели тек 9,7% испитаника из Војводине. Премда у овим ставовима препознајемо првенствено једну политичку оријентацију а тек потом и економску, не можемо бити сигурни како грађани разумеју значења и значај локалног. Примећујемо, међутим, две законитости: да са порастом старости испитаника опада заинтересованост за улогу локалног у развојним политикама а да се та заинтересованост повећава са повећањем степена образованости испитаника. То, можда, упућује на сазнање да је свест о локалном, с обзиром да у демократском друштву локално све више добија на значају, новијег датума, те да је за тако нешто потребно имати довољно информација. Да значења локалног данас вероватно превазилазе наслеђе које је током готово пола века стварано у политичко-административном апарату код нас када су формиране месне заједнице, говори и то да су у доминантан значај локалног подједнако уверени становници села (41,9%) и града (43,7%).

Резултати овог истраживања упућују на потребу да се подробније истраже значења локалног у Војводини, са посебним нагласком на њихову просторну компоненту. Пред том потребом стоје бар две чињенице: Прва, да се у снажно глобализованој стварности све више истичу значења локалног као својеврсне противтеже и друга, да се у зна-

чењима и садржајима локалног налазе могућности за очување и унапређење једног хуманије живота. Сазнања о томе требало би да помогну да се питања просторног покретања становништва не означавају као својеврсна друштвена драматика, већ као могућности да се унапреде они простори и заједнице где људи независно од своје воље обитавају.

Литература

- Andrusz, G., Harloe, M. and Szelenyi, I., *Cities after Socialism: Urban and Regional Change and Conflict in Post-Socialist Societies*, Blackwell Publishers, Cambridge, Mas, 1998.
- Clark, D., *Urban World/Global Cities*, Routledge, London, 1996.
- Hall, T., *Urban Geography*, Routledge, London, 1998.
- Pušić, Lj., "Jedna dilema stanovnika Vojvodine: ostati ili otići", *Sociologija*, Vol. XLV, No. 2, Beograd, 2003, str. 141-154.
- Pušić, Lj., "Socijalnoekološki okviri socijalnog kapitala u Vojvodini", *Sociološki pregled*, God. XXXX, no. 3, 2006.
- Savage, M. and Warde, A., *Urban Sociology, Capitalism and Modernity*, Macmillan/British Sociological Association, London, 1993.
- Tuan, Yi-Fu, *Space and Place: The Perspective of Experience*, University of Minnesota Press, Minneapolis, 2001.

Ljubinko Pušić, Novi Sad

SOME ASPECTS OF SPATIAL MOBILITY OF INHABITANTS OF VOJVODINA

Summary

In this paper I have examined a group of questions which can give the answers about importance, types and general possibilities of the spatial mobility of inhabitants of Vojvodina, on the basis of an empirical research. It is a fact that spatial mobility of inhabitants represents a relevant marker of the circumstances in which any society develops. It is a general assumption that voluntary spatial mobility of inhabitants can be a marker of the level of development of a society. According to many historical and contemporary data, Vojvodina is considered to be the most developed Serbian region. Nonetheless, the spatial mobility inside its territory, as well as inside its settlements, is weak. On the other hand, the aspirations to change the place of living are strong, but they are in collision with the real possibilities to look for a new and hypothetically better living environment. All these factors implicate some other, important social anomalies which condition the spatial immobility of inhabitants. These problems are neither studied enough in our sociology, nor in other spatially orientated humanities.

Key Words: Vojvodina, Spatial Mobility, Settlements, Cities, Development